

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Részvételi kutatás szociális kérdésekről: gyakorlati tapasztalatok a hajléktalanság területéről

GYÖNGYÖSI KATALIN¹ – BALOG GYULA² – ERDŐHEGYI MÁRTA³

ABSZTRAKT

Gyakorlatban szerzett kutatási, együttműködési tapasztalatainkat mutatjuk be ebben az írásban egy hajléktalanság és pszichoszociális fogyatékoság témájú kutatási projektből, amit magyar egyetemi keretek között végeztünk hárman, egy egyetemi hallgató és két tapasztalati szakértő, érintett kutatótárs. Érvelünk a szociális szolgáltatásokat igénybe vevő, hátrányos helyzetű emberek kutató-szerepben való gyakoribb bevonása mellett olyan kutatásokban, amik hátrányos helyzetű emberekről és a szociális szolgáltatásokról szólnak. Ehhez kiemelünk előnyöket és kihívásokat az ilyen bevonással kapcsolatban, és megfogalmazunk néhány gyakorlati javaslatot főleg olyanok számára, akik kezdők ezen a területen.

KULCSSZAVAK: részvételi kutatás, tapasztalati szakértő, hajléktalanság, pszichoszociális fogyatékoság, kutatómódszertan

ABSTRACT

Participatory research of social issues: practical experience from a research project on homelessness

This article is an account of our practical research and cooperation experience from a participatory research project on homelessness and psychosocial disability carried out in a Hungarian university context, by a student and two experts by experience in a researcher role. We argue for the involvement of disadvantaged people using social services in research related to disadvantaged people and social services, highlighting the advantages and challenges of this kind of research based on our experience. Finally, we formulate practical recommendations that might be useful for beginners – like we used to be – in participatory research in this field.

KEYWORDS: participatory research, expert by experience, homelessness, psychosocial disability, research methodology

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel Intézet, e-mail: gyongyosik@student.elte.hu, gyongyosi.katalin.anna@gmail.com

² Első Kézből a Hajléktalanságról Program, e-mail: gyula.balog@gmail.com

³ A Budapest Peremén rehabilitációs otthon ötletgazdája, szociális munka alapszakos hallgató, e-mail: erdohegyim@gmail.com

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Bevezetés

Ebben a cikkben a hátrányos helyzetű emberek részvételével folyó kutatás egy bizonyos formájáról, annak az előnyeiről, nehézségeiről beszélünk. A részvételi kutatás műfaja sokszínű, sokféle értelmezése, irányzata ismert különböző tudományterületeken (Lajos 2016, Király 2017). Mi csak egy válfajra koncentrálunk, arra, amikor érintett emberek vesznek részt kutatótársként szociális témájú kutatásban, egyetemi keretben, hallgatói munkához kapcsolódva. Ez módszertanilag közelebb áll az egyetemeken megszokotthoz, mint például a közösségbe ágyazott részvételi akciókutatások. Könnyebben elérhető lehet egyetemen tanuló leendő szakembereknek, kutatóknak. Ezért fontosnak tartjuk, hogy foglalkozzunk vele. Ehhez a saját, közös tapasztalatunkat használjuk fel egy hajléktalanság-témájú kutatásból, hármunk közt két érintett kutatótárs véleményét is.

Az együttműködésünk tanulságainak az átgondolásához külön alkalmat adott, amikor 2021-ben a Közélet Iskolája Alapítvány egyik képzésén, egy előadás keretében a tapasztalatainkról meséltünk és beszélgettünk a résztvevőkkel. Előtte és utána szóban beszéltük meg a mondandónkat és a tapasztalatokat. A közös megbeszélések nyomán a leírást, egységes formába öntést és keretbe foglalást egyikünk, Gyöngyösi Katalin, Kati végezte el. A kutatásban és a tanulságok gyűjtésében mind a hárman részt vettünk, ezért hárman szerepelünk szerzőként is.

A bevezető röviden és általánosan szól az érintett emberek részvételéről, a tapasztalati tudás felhasználásáról. Ennek egy példája a kutatásban való részvétel. Mi a saját kutatómunkánkból gyűjtöttünk össze előnyöket és nehézségeket. Most nem a kutatás eredményeivel, hanem a folyamatával foglalkozunk. Ehhez tartozik a kutatás és résztvevők háttere, és a kevésbé sikerült, de szerintünk tanulságos részletek. Végül levonunk néhány gyakorlati következtetést, ami talán másoknak is hasznos ezzel a módszerrel kapcsolatban. Nekünk az lett volna, ha előre tudjuk, de általában könnyebb tájékozódni az elmületről és a kész kutatások eredményeiről mint az odáig vezető útról és annak a buktatóiról.

Ennek az írásnak a nyelvezete kevésbé tudományos, hogy ne csak egyikünk, Kati stílusához álljon közel, és több embernek követhető legyen, főleg akik a tudományos nyelvben nem jártasak. Ugyanezért a keresztnévünkön hivatkozunk magunkra, ahogy a mindennapi beszédben egymást szólítjuk, és elhagyjuk a tudományos nyelvben megszokott, de nehezebben követhető „első, második, harmadik szerző” kifejezéseket.

Részvétel és hátrányos helyzet

A mai embereknek egyre nagyobb az igénye arra, hogy döntéseket hozzanak a saját életükkel kapcsolatban. A világ jelentős részén alapvető jogokat gyakorolhatunk az életünk fontos kérdéseiben. Demokratikus politikai rendszerekben hatni tudunk a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

közügyekre. A fogyasztói társadalomban rengeteg választási lehetőségünk van a vásárlás terén. Válogathatunk az elérhető szolgáltatások közt, és beleszólhatunk, hogyan nyújtsák ezeket nekünk. Az átlagember önrendelkezésének részévé vált, hogy élhet ilyen lehetőségekkel.

A tartós nehézséggel küzdő, hátrányos helyzetű emberek önrendelkezése sokszor korlátozott másokhoz képest. Ez érvényes a jogaik gyakorlására, a fogyasztásra és a közügyek befolyásolására is. A mi területünkről vett példával, egy olyan hajléktalan embernek, aki közterületen él és csak települési szintű lakcíme van, korlátozottak a pénzügyi és a fogyasztási lehetőségei, a hozzáférése a lakcím alapján elérhető közszolgáltatásokhoz, a lehetőségei a tartózkodási helye megválasztására, a magántulajdona megóvására, az emberi méltósága megélésére is.

A hátrányos helyzetű emberek kevésbé tudnak részt venni a fogyasztásban, viszont gyakrabban vesznek igénybe közpénzből nyújtott szociális szolgáltatást. Az ilyen szolgáltatások igénybevétele mögött nincs mindig valódi szabad választás. Előfordul, hogy az érintettek helyzetüknél fogva (főleg, ha kiskorúak) kötelezve vannak rá, hogy igénybe vegyenek egy szolgáltatást, vagy felnőttként szükségük van rá alapvető szükségleteik kielégítéséhez, például hogy egyenek, meleg helyen aludjanak. Ezek a szolgáltatások nagy hatással lehetnek az igénybe vevők és a hozzátartozóik életére és a jövőbeli kilátásaikra. Miután a szolgáltatásoknak ilyen nagy a jelentősége az igénybe vevők életében, annál fontosabb kérdés, hogy mekkora beleszólásuk van, hogyan befolyásolhatják, alakíthatják ezeket.

Főleg a nyereségközpontú szolgáltatások világában van már hagyománya annak, hogy az ügyfeleket is bevonják a szolgáltatások formálásába, például úgy, hogy kikérik a véleményüket piackutatással vagy elégedettség-vizsgálattal. A közszolgáltatásokban az igénybe vevők bevonása kevésbé elterjedt, bár néhány ország – Európában különösen az Egyesült Királyság – jobban előrehaladt ebben az elmúlt évtizedekben (Müller – Pihl-Thingvad 2020). Az igénybe vevők több módon és többféle mélységben vehetnek részt a közszolgáltatások alakításában. A részvétellel kapcsolatban többféle rokon kifejezéssel lehet találkozni a szakirodalomban. Ilyen a bevonás (angolul involvement), a koprodukción (co-production), együtt megalkotás (co-creation), vagy a sorstársi (peer) tevékenységek (Cserti-Szauer 2019, Osborne et al. 2021, Åkerblom – Ness 2021). Most nem tekintjük át ezek árnyalatait és összefüggéseit, hanem kiemelünk néhány fontos jellemzőt a részvétellel kapcsolatban, hogy érthetőbbé tegyük a további mondanivalónkat.

Az érintettek közreműködhetnek egy közszolgáltatás alakításában már a tervezéstől kezdve, a megvalósításon át az értékelésig. Közreműködhetnek csak egy-egy lépésnél, vagy több szakaszban, folyamatosan is. Közreműködő lehet egy-egy érintett személy, vagy az érintettek egy csoportja, vagy egy érintetteket képviselő szervezet. A közreműködők befolyása, kontrollja lehet viszonylag korlátozott, például amikor mások terveit, munkáját véleményezik tanácsadóként, vagy felhasználói visszajelzést, értékelést adnak egy mások által tervezett szolgáltatásról. De lehet a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

befolyásuk nagyobb is, például ha egy szolgáltatás kialakításában, működtetésében aktívan részt vesznek, vagy ha a szolgáltatást maguk az érintettek kezdeményezik, és ők is irányítják.

Az érintett emberek részvétele mellett a közszolgáltatások alakításában többféle, nagyon különböző szempontból lehet érvelni. Egyrészt, az (új) közmenedzsment logikája szerint az érintettek részvételének legfőbb előnye, hogy segít magasabb színvonalúvá és (költség)hatékonyabbá tenni a szolgáltatásokat, amivel akár pénzt is meg lehet takarítani. Másrészt, főleg az érintettek oldaláról nézve a részvétel önmagáért fontos, mert hozzájárul az emberi jogok érvényesítéséhez, az egyenlőtlen hatalmi viszonyok megváltoztatásához, elősegíti a demokratikus állampolgári részvételt, és a hátrányos helyzetű emberek önrendelkezését (Beresford 2019, Cseri-Szauer 2019, Carr 2022). Ebből a kétféle megközelítésből a gyakorlatban eltérő megoldások származhatnak. De mindkettő számol a szolgáltatások igénybe vevőinek egy fontos adottságával: a tapasztalataikból származó tudásukkal.

A tapasztalati tudás használata

A közszolgáltatások között a szociális szolgáltatások (ellátások) ügyfelei sokféle nehézséggel nézhetnek szembe. A nehéz élethelyzetek átéléséből, a nehézségekkel való (meg)küzdésből és a különböző szolgáltatások használatából sajátos tapasztalati tudás (angolul experiential knowledge) származik. Ez használható erőforrásként az egyes érintett ember életében, de felhasználható más érintett emberek javára is. A mások javára való felhasználás legkézenfekvőbb, közvetlen módja a sorstárs segítség. Sorstárs segítség történhet például sorstárs (ön)segítő csoportban kölcsönösen, vagy egy-egy embernek nyújtott sorstárs tanácsadás, mentorálás keretében. A sorstárs segítség lehet kötetlen, vagy folyhat célzott, szervezett formában is (Dennis 2001, Åkerblom 2021).

A tapasztalati tudásra más, közvetett módon is lehet támaszkodni a szolgáltatások alakításában, az érintett emberek helyzetének befolyásolásában. Ez többféle formát ölthet. Lehet részvétel egy szolgáltatás tervezésében, értékelésében, vagy tárgyalás a szakpolitika szereplőivel. Lehetséges módja a képzés is gyakorló vagy leendő szakembereknek, vagy szemléletformáló programok a szélesebb közönségnek. További lehetőség az érintett embereket bevonó kutatás az érintett emberek helyzetéről. Végül pedig az érdekképviselő különböző formái, amik a szolgáltatásokat vagy a szélesebb közönséget is célozhatják.

A tapasztalati tudás felhasználásának hagyománya van a függőséggel, a pszichés problémákkal és a fogyatékossgal kapcsolatban. A sorstársi támogatás sok országban jelent meg különböző mértékben a szolgáltatásokba épülve. A leggyakoribb példa a tanácsadást, kísérést végző tapasztalati szakértők jelenléte a felépülés-közpon-tú szolgáltatások szakmai munkaközösségében, főleg a közösségi pszichiátriában és

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

addiktológiában (Rácz – Szabó 2008, Tremkó – Golenya 2018, Pintér – Kassai – Rácz 2015, Linder 2020, Åkerblom 2021). A fogyatékos embereknek szóló szolgáltatások keretében különösen az önálló életvitelt, az erre való felkészülést támogató sorstárs segítővel lehet találkozni (Scott – Doughy 2012).

Tág értelemben véve mindenki lehet szakértője a területnek, élethelyzetnek, amit személyesen átélt. Szűkebb értelemben viszont a személyes élmények mellett másra is szükség van. A saját élményekre tudni kell reflektálni, a megterhelő élményeket legalább bizonyos mértékben feldolgozni, és mások eléréséhez és támogatásához szükség van bizonyos alapvető készségekre is (mint pl. az empátia, az együttműködési és kommunikációs készségek, önismeret). A szervezett módon dolgozó tapasztalati szakértőket elsősorban nem iskolában képezik, bár sokan részt vesznek valamilyen képzésben is. A képzés lehet tapasztalati szakértő képzés, ami külön hivatalos végzettséget nem ad, iskolarendszeren kívüli, általában pár napig, hétig vagy hónapig tart. Ilyet gyakran a tapasztalati szakértőket foglalkoztató vagy foglalkoztatni kívánó intézmények szerveznek. Egyesek érintett emberek közép- vagy felsőfokú szakképzettséget is szereznek szociális vagy orvosi-egészségtudományi területen. Az alkalmazásuk történhet folyamatosan vagy időszakos projektekben, fizetés fejében vagy önkéntesként is.

Az érintett emberek és a szolgáltatást nyújtó, többnyire nem-érintett emberek tudása kiegészítheti egymást. A nehézségekről átéléssel szerzett tapasztalat és a tanulással szerzett ismeret mást és mást adhat hozzá a szolgáltatáshoz.

A továbbiakban az érintett emberek részvételével a közszolgáltatások egy területén, a hajléktalanellátásban foglalkozunk. A részvételnek egy még nem gyakori formáját emeljük ki, a kutatásban való közreműködést. Összegyűjtjük ennek néhány fontos módszertani jellemzőjét, és bemutatjuk a saját tapasztalatainkat.

Tapasztalati szakértők a hajléktalanság területén

Az érintett emberek bevonása, a tapasztalati tudásuk felhasználása a hajléktalanság, hajléktalanellátás területén még kevésbé elterjedt. A hajléktalanságot megtapasztalt emberek körében sokan küzdenek valamilyen függőséggel és/vagy pszichés problémával is (Philippot et al. 2007, Fazel et al. 2014). A tapasztalati szakértők munkájáról az addiktológia, pszichiátria területen szerzett tapasztalatok egy része a hajléktalanellátásban is hasznosítható.

Ahogy más területen, úgy a hajléktalanságban érintett tapasztalati szakértők (vagy sorstárs segítőik) is sokféle feladatot végezhetnek. Ezt átfogóan írja le az az útmutató, amit nemzetközi együttműködésben készítettek több ország hajléktalanellátó intézményei. Magyarországról a projekt vezetője a Budapesti Módszertani Központ, résztvevője a Menhely Alapítvány volt. Eszerint a tapasztalati szakértő vagy sorstárs segítő segítheti támogatott lakhatásban élő, Elsőként Lakhatás

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

(Housing First) programban részt vevők önállóvá válását. Dolgozhat a szociális ellátásban segítő feladatkörben szakképzett segítőkkel együttműködve is, vagy közösségi munkásként. De előadhat, oktathat is a tapasztalatairól, részt vehet szakmai vagy más munkacsoportokban, adhat tanácsokat döntéshozatalhoz, és lehet civil aktivista (Costas et al. 2018). Ezekkel a feladatkörökkel sok európai országban lehet találkozni hajléktalan emberekért dolgozó szervezeteknél, de a gyakorlatokat leíró tudományos publikációból még viszonylag kevés van (Baker – Maguire 2017). Magyarországon egyedülálló példa a hajléktalanságot megtapasztalt emberek sokoldalú érdekképviseletére a 2009-ben alapított A Város Mindenkié, röviden AVM csoport, amiben Gyula és Márta is részt vett aktivistaként. Az AVM-ben hajléktalan és lakásszegénységben élő emberek és szövetségeseik a lakhatási jogért, az elhelyezés nélküli kilakoltatások, a hajléktalanság kriminalizálása, a hajléktalan emberek hátrányos megkülönböztetése ellen küzdenek. Az AVM eszköztára széles, beletartozik különösen tüntetések, felvonulások szervezése, szakmai állásfoglalások, javaslatok megfogalmazása, az érintett embereknek nyújtott segítség, információk és kutatás is, amire még visszatérünk (Misetics, 2018). Egy másik kiemelkedő hazai példa a hajléktalanságot megtapasztalt emberek aktív, önszerveződő részvételére az Első Kézből a Hajléktalanságról program. Ebben a programban – amit Gyula alapított mintegy tíz éve – hajléktalan tapasztalati szakértők tartanak szemléletformáló foglalkozásokat a hajléktalanságról a társadalom olyan tagjainak, különösen fiataloknak, akik nem éltek át hajléktalanságot.⁴ Néhány éve a hajléktalanellátás szereplői közül a Magyar Máltai Szeretetszolgálat a saját szervezetfejlesztő programja részeként gyűjtött belső jó gyakorlatokat és készített módszertani ajánlásokat a tágra értelmezett sorstárs segítséghez a hajléktalanellátásban. Ebben az esetben az ügyfelek felülről kezdeményezett alkalmazását értették a kifejezésen, a szolgáltatások több szintjén, változatos szerepekben, a hajléktalan-ellátás rendszerén belül (Magyar Máltai Szeretetszolgálat 2019).

Egyes, főleg nemzetközi kutatásokban kifejezetten kutatói szerepben is találunk hajléktalan vagy hajléktalanságot megtapasztalt embereket. Példa erre több kutatási projekt az angol Groundswell szervezettől. Ezekben hajléktalan emberek életminőségét, szolgáltatási igényeit és hozzáférését vizsgálták, sok figyelmet fordítva az egészség területére. Mindig az érintetteknek hűsbavágó témát választottak, és a feladatra felkészített hajléktalan emberek működtek közre interjúkészítésben, kérdőívek felvételében, adatfeldolgozásban (Finlayson et al. 2016). Magyarországon az első, hajléktalansággal kapcsolatos részvételi akciókutatás A Város Mindenkié által kezdeményezett „Utca és jog” kutatás volt 2011–2012-ben. Az „Utca és jog” részvételi akciókutatásban két hajléktalan és két szövetséges AVM-aktivista koordinálásával hajléktalan emberek végeztek kutatómunkát az őket szorosan érintő kérdésekről,

⁴ <https://fedelnkul.hu/elso-kezbol-a-hajlektalansagrol>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

módszertani felkészítés után kérdőívekkel, interjúkkal és másodlagos adatok (statisztikák, panaszdokumentumok) elemzésével. A kutatók arra a fő kérdésre keresték a választ, hogy éri-e hátrányos megkülönböztetés a Budapesten fedél nélkül élő embereket az állam képviselői részéről, és ha igen, milyen formában és mekkora mértékben. (A kutatás eredményei elérhetők az AVM blogján, a linket lásd az irodalomjegyzékben.) A kutatás az AVM érdekvédelmi munkáját megalapozó tudást is eredményezett, de célja volt az is, hogy a hajléktalanságról szóló közbeszédből kirekesztett, de személyesen érintett embereknek eszközöket adjon a közbeszéd alakításához, és fejlessze a kritikai tudatosságukat, érdekérvényesítő képességüket (Udvarhelyi et al. 2019).

Szintén lakhatási témájában szervezte később az AVM-ből „kinőtt” Közélet Iskolája Alapítványa a „Tettek ideje” c. részvételi akciókutatást. Ebben magyarországi lakhatási mozgalmak történetét kutatták és tették mások számára is láthatóvá lakhatási szegénységben érintett emberek (Csécsi et al. 2017. A Közélet Iskolájához és Kovács Vera doktori kutatásához kapcsolódott 2016–2017-ben az Önállóan Lakni – Közösségben Élni csoport akciókutatása is. Ebben a kutatásban mozgássérült kutatók és szövetségeseik azt vizsgálták, mire van szükség ahhoz, hogy a mozgássérült emberek önálló lakhassanak a mai Magyarországon, az akadálymentesség, lakáspolitikai, támogató szolgáltatások, jövedelem szempontjából. Az adatgyűjtés számukra (is) fontos kérdésekről érdekérvényesítő helyzeteket teremtett a résztvevőknek, akcióként a csoport tagjai köztéri eseményeken, demonstrációkon, szakmai beszélgetéseken is részt vettek, és figyelemfelhívó céllal a sajtóban is megjelentek (Kovács 2019).

Saját tapasztalatok

A KUTATÁS KERETEI ÉS RÉSZTVEVŐI

Az előbb idézett példákban az érintett kutatók voltak meghatározó helyzetben a kutatásban. A mi közös munkánk egy kicsit más volt. Nem érintett emberektől indult, hanem egy hallgatói kutatási projekthez kapcsolódott, amit Kati kezdeményezett a másoddiplomás, gyógypedagógia alapszakos tanulmányai alatt, a pszichés problémákban és hajléktalanságban érintett emberek helyzetéről.

Kati nem tapasztalta meg a hajléktalanságot és nem rendelkezett pszichiátriai betegség-diagnózissal. Korábban az egyetemnek köszönhetően bekapcsolódhatott egy kutatásba, ami pszichiátriai betegnek diagnosztizált (pszichoszociális fogyatékossgal élő) emberek életminőségével foglalkozott az országban (lásd a kutatás beszámolóját Perlusz 2017). Ekkoriban néhány éve önkéntes volt egy budapesti hajléktalaneollató szervezetnél, a Menhely Alapítványnál. A Menhely Alapítvány koordinálja és adja ki a Fedél Nélkül című újságot. A Fedél Nélkül készítésében és ter-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

jesztésében hajléktalanságot megtapasztalt emberek működnek közre. Kapcsolódik az Alapítványhoz az Első Kézből a Hajléktalanságról szemléletformáló program is, amit érintett emberek kezdeményeztek és működtetnek. Kati első közeli élményeit a hajléktalan-ellátásról meghatározta, amit önkéntesként látott ilyen és más újjító szemléletű projektekben. Közben a képző intézményében, az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karán tanulmányai idején kezdtek működni fogyatékos emberek részvételével úgynevezett participatív, vagyis részvételi kutatások és kurzusok (Katona – Cserti-Szauer – Sándor 2019). Ezek Kati tantervének nem voltak részei, de motiváló volt hallani róluk, és később sikerült elvégeznie később egy participatív módon oktatott, szabadon választható tárgyat, amit az ELTE BGGYK-n és TÁTK-n egy nemzetközi innovációs projekt részeként fejlesztettek akkoriban (Iván et al. 2019). A részvételi kutatás módszertani alapjaival a Közélet Iskolája Alapítvány részvételi akciókutatás-képzésén ismerkedett meg. Később saját kutatási tervét egy hallgatói kutatási pályázathoz, az Új Nemzeti Kiválóság Program felhívására készítette, még egyedül. Ebben szerepelt érintett emberek bevonása kutatótársként a kutatómunkába, konkrét nevek nélkül. Kezdetben főleg a demokratikus, együttműködő, részvételi megoldások iránti érdeklődése és a tanulási szándék vezette ebbe az irányba. A projekt kereteinek megteremtésében fontos szerepe volt a támogatásnak, amit az egyetemi konzulense, Könczei György biztosított. Ő, az általa vezetett kari intézetben a participatív (a fogyatékoságtudományi területen, a Bárczi kutatásaiban ez a megszokott megnevezés) oktatás és kutatás kezdeményezőjeként, támogatójaként, több, fogyatékos emberek részvételével folyó doktori (és más) kutatás témavezetőjeként engedélyezte és bátorította a témaválasztást és a részvételi módszert Kati kutatási tervében is.

Kati a kutatótárs-szerepre két olyan embert szeretett volna bevonni, akiknek van saját megélt tapasztalatuk a kutatás témájáról, és lehetőleg szélesebben is rálátnak az érintettek helyzetére, például mert dolgoztak hajléktalanellátásban vagy érdekvédelemben, tapasztalati szakértőként. Balog Gyulát látásból ismerte, hallott az általa koordinált Első Kézből a Hajléktalanságról programról, és olvasott az élettörténetéről egy interjúkötetben, ami hátrányokkal indult aktivistákat mutatott be (Dósa – Udvarhelyi 2016). Ő volt az első kutatótárs, akit felkért. A másik kutatótárs személyével kapcsolatban internetes keresésekkel, olvasással gyűjtött ötleteket, és közelebbi és távoli ismerősök javaslatát kérte. Mártát korábban nem ismerte, őt saját érintettsége mellett A Város Mindenkié csoportban végzett munkája miatt kérte fel együttműködésre.

Gyula az előző politikai rendszerben, a szocializmusban agitáció-propagandista-ként szerezte első tapasztalatait közösségszervezésben. Ekkor már használta a „bevonó oktatásban” a kritikai pedagógia eszközeit. Később saját érintettsége alapján felépülő függők, később hajléktalan emberek önszolgáltató és érdekképviselői közösségeit szervezte, és felépítette az Első Kézből a Hajléktalanságról társadalmi szemléletformáló program közösségét. Részt vett egy szegénységi tapasztalati szakértői

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

képzésben. Sok képzői tapasztalatot gyűjtött érintett és nem érintett embereknek tartott tréningekkel, foglalkozásokkal. Érdekvédelmi munkája révén külföldi utakon nemzetközi tájékozottságot is szerzett. A kutatásba magával hozta gyerekkortól meglévő stratégiai vénáját is, a gyors lényeglátás és előre gondolkodás képességét sokféle helyzetben. A Város Mindenkié (AVM) csoport alapító tagjaként közel 10 éves tapasztalattal rendelkezett a csoportban. Az AVM Akadémiából létrejött Közélet Iskolájában kuratóriumi tag az alapítástól, 2015-től fogva máig.⁵

Márta magával hozta saját élményeit többféle ellátórendszerrel, és az önkéntes lakhatási aktivista tapasztalatait, melyekre Gyulához hasonlóan, tőle is tanulva A Város Mindenkié csoportnál tett szert, ahová azért ment, mert szeretett volna segíteni azoknak az embereknek, akiknek nincs otthonuk, pedig szeretnék, hogy legyen. Majd pszichés problémával élő emberek művészkörében is végzett önkéntes munkát. Ekkor már volt szociális asszisztens végzettsége, és tervezte egy hátrányos helyzetű (hajléktalan, állami gondozásból kikerülő, szenvedélybeteg) embereknek szóló, az aktív részvételükkel működtetett és környezettudatos, fenntartható szolgáltatás létrehozását is. Ez a projekt a Budapest Peremén nevet kapta. Márta azóta felvételt nyert az ELTE Társadalomtudományi Karának szociális munka tanszékére hallgatóként. Mindezen tapasztalatok olyan nagy hatással voltak saját életére is, hogy a mai napig irányt adnak sorsának.

A kutatásban való részvételre hármunknak részben különböző, részben hasonló személyes motivációink voltak. Kati fontosnak tartotta, hogy érintett emberek részt vegyenek az ilyen témájú kutatásban, és szeretett volna a kutatótársaitól tanulni. Ezt kellett összehangolni az egyetemi pályázati kerettel és a saját felkészültségével. Már volt kutatási tapasztalata, de nem ebben a műfajban. Nem volt célja a kutatómunkát közösségfejlesztéssel összekötni (eltérően a korábban említett hazai, lakhatási témájú akciókutatásoktól), erre nem tartotta magát felkészültnek, sem a kereteket alkalmasnak. Akciókutatás helyett a részvételiség alacsonyabb szintjét célozta meg, „hagyományosabb” kutatási tervet készített és csak két érintett kutatótársat kért fel. Gyula szeretett volna hatni a szociális munkások gondolkodására, és velük közös feladatként tenni a hajléktalan emberek érdekében. Mártát motiválta a hajléktalan emberekért cselekvés, és a kíváncsiság mások véleményére a témával kapcsolatban, ezen kívül megtisztelőnek találta a felkérést a közreműködésre egy egyetemista projektben. Mind a hárman fontosnak tartottuk, hogy egy ilyen témájú kutatásban aktív szereplők legyenek olyan emberek is, akiknek megélt tapasztalata van a területen.

A közös munka 2019-ben folyt. Része volt 12 interjú érintett emberekkel, és 16 fókuszcsoportos beszélgetés hajléktalanellátó intézmények munkatársaival Budapesten. Az érintett embereket kérdeztük hajléktalanná válásuk történetéről, a szociális és egészségügyi ellátásról szerzett tapasztalataikról, az erőforrásaikról

⁵ Lásd: <https://avm.merce.hu>, <https://avarosmindenkie.blog.hu>, <https://kozeletiskolaja.hu>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

és javaslatokról. A szociális munkásoktól arról érdeklődtünk, milyenek látják az ügyfélkörük érintettségét pszichés problémákban, hogyan befolyásolja ez a munkájukat, mire tudnak támaszkodni közben, és milyen szükségleteket azonosítanak. Együtt találtuk ki az interjúkérdéseket. Gyula és Márta javaslatokat tettek felkérésre intézményekre és részt vettek az interjúrésztvevők toborzásában. Minden interjún és fókuszcsoporthoz ketten szeretnénk volna részt venni kérdezőként, Kati és vele vagy Gyula, vagy Márta. Ez végül 7 interjúnál és 9 fókuszcsoporthoz sikerült. A kutatás eredményeiről máshol számoltunk be (Gyöngyösi et al. 2021a, Gyöngyösi et al. 2021b). Most az együttműködésünk tapasztalatairól fogunk beszélni, először az előnyökről, aztán a kihívásokról, nehézségekről.

ELŐNYÖK

A közös munkának sok előnyét megtapasztaltuk. Ezek közül összefoglaljuk a legfontosabbakat.

A TAPASZTALATI TUDÁS HASZNA A KUTATÁS SZEMPONTJÁBÓL

Egy érintett kutató közelről, olyan oldalról is ismerheti a témát, ahonnan a nem érintett kutató nem. A mi esetünkben Gyula és Márta rendelkezett belső tudással is a hajléktalan élethelyzetről, és arról, milyen ügyfélként igénybe venni különböző ellátásokat. Az érintett kutató felvethet olyan szempontokat, ami másnak nem jutna eszébe, például a kutatási kérdések kialakításánál, a megkérdezendők körének (a mintának) a választásánál vagy a feldolgozásakor. Ettől a kutatás lényegre törőbbé válhat. Az érintett kutató(k) rálátása csökkenti annak a kockázatát, hogy a kutatás túl általános, felszínes legyen, vagy olyan részletekkel foglalkozzon, amik az érintett embereknek lényegtelenek. Különösen igaz ez akkor, ha Gyulához és Mártához hasonlóan az érintett kutatóknak van hajlandóságuk és gyakorlatuk a kritikus gondolkodás terén, a nézeteik képviselésében, és ezt megteszik a kedvezőbb szociális-anyagi helyzetű, magasabb iskolázottságú, nem érintett kutatótárs(akk)al szemben is. Az egész kutatás hitelességét növeli, ha minél több pontján alakítják és nyomon követik olyan emberek, akiknek az életéről szól.

Ha érintett embereket kell elérni, bevonni a kutatás során például interjúkhoz, egy érintett kutatónak ez könnyebben sikerülhet. Jobban tudhatja, hol érdemes próbálkozni, és segíthet a hálóba-módszeres keresésben. Könnyebben ébreszthet bizalmat és teremthet kapcsolatot más érintett emberekkel, ami fontos a résztvevők bevonásában és a konkrét interjú-helyzetekben is. Továbbá itt is hasznosítani lehet az érdekképviseleti munkában szerzett tapasztalatot sokféle háttérű emberrel való beszélgetésben, a tárgyalókészséget.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Mivel egy érintett kutató közelről ismeri az élethelyzeteket és a terepet, amire a kutatás irányul, könnyebben vehet észre elkerülő, félrevezető válaszokat is az adatgyűjtéseknél, interjúhelyzetekben, vagy – ahogy a mi esetünkben – függőséggel összefüggő „játzmákat”. Ha van aktivista, érdekképviselői tapasztalata is, akkor keményen, határozottan rá mer és tud kérdezni érzékenyebb témákra is, akár a hozzá képest hatalmi helyzetben lévőknel, intézmények képviselőinél. A mi kutatásunkban példa volt erre az a kérdés, amit Gyula, majd Márta föltektek a szociális munkások fókuszcsoportos beszélgetésein. Azt kérdezték tőlük, mit gondolnak a Szociális Munka Etikai Kódexének arról a pontjáról, miszerint a szociális munkásoknak feladata szót emelni az ügyfelek érdekében a döntéshozók, politikusok, társadalom felé (az eredményekről lásd Gyöngyösi et al. 2021b).

Hozzáadott értéke lehet annak is, ha az érintett kutatók különböző neműek, nemi identitásúak, életkorúak. Ez megengedi, hogy több nézőpontból tekintsünk a témára. A mi témánknál például jelentősége volt azért is, mert a hajléktalanellátás rendszerében (kevés páros szálló kivételével) külön szálláshelyek működnek férfiakkal és nőkkel.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS HOZADÉKAI A RÉSZTVEVŐKNEK

Ha az érintett emberek kutatói szerepből fordulnak más, hasonló helyzetű emberek élete és a nekik szóló szolgáltatások felé, ez akár segíthet a saját életpaszatalataik értelmezésében is. A mi esetünkben az érintett emberek mellett szociális munkásokkal beszélve lehetőség volt jobban megismerni a szolgáltatások másik oldalán állók szempontjait. Emellett a nem érintett kutatótárs is megosztott új tudást, információkat, más szempontú tapasztalatokat.

Új típusú szakmai tapasztalatokat is adhat, ha egy érintett ember kipróbálja magát kutatói feladatokban. Új kapcsolatok építésére is nyílnak lehetősége, például kutatókkal, résztvevőkkel, intézményekkel.

Ha egy érintett kutató végez saját segítő, érdekképviselői vagy más tapasztalati szakértői munkát is, a látókörét ebben is szélesítheti a kutatásban szerzett tudás. A szerzett új tudás hasznosításának a kutatásetikai elvárások szabnak keretet. (Ebben a kutatásban Katira a képző intézménye elvárásai automatikusan vonatkoztak, Márta és Gyula pedig titoktartási és együttműködési nyilatkozatot írt alá.) A mi kutatásunk révén például bővíteni lehetett mindhárom munkarészt a hajléktalanellátás helyzetére, korlátaira, az ügyfelek és a szociális munkások problémáira, az érintett emberek szemléletére és elvárásaira.

Egy nem érintett kutatónak is tágítja a látókörét, ha érintett emberekkel dolgozik együtt. Egy vagy akár két érintett ember egyénileg nem képviselhet mindenki mást, aki hozzá hasonló helyzetben van. Viszont azt így is megengedi a közös munka egy nem érintett kutatónak, hogy első kézből halljon az érintett emberek igényeiről, és

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

velük együtt, ne csak róluk gondolkodjon, beszéljen. A saját gondolkodása határait is rámutathat az együttműködés. A szakmai tanulás mellett a személyes fejlődéséhez is hozzájárulhat. A neki megszokott fogalmakat tisztázni kell, a tudását rendszerezni. Végig kell gondolnia a saját, addig talán fel nem ismert értékrendjét, céljait, a társadalmi-hatalmi helyzetét, és az együttműködést tőle eltérő helyzetű emberekkel tanulni, gyakorolni. Ha pedig úgynevezett segítő szakmát tanul, akkor fontos szemléletformáló hozadéka a részvételi kutatásnak, hogy itt egyenrangú partnerként kell megtanulni gondolkodni, dolgozni érintett emberekkel, kívül az ellátórendszerben hagyományos hierarchiákon, az óhatatlanul egyenlőtlen segítő („szakember”) és segített („ellátott”, „gondozott”) szerepeken. Végül, ha több kutató dolgozik együtt – akár tapasztalati szakértőkről van szó, akár nem -, támogathatják egymást szakmailag, érzelmileg. Ezzel meg lehet előzni (vagy csökkenteni) a stresszt, ami a magányos kutatómunkával járhat együtt főleg hosszabb távon.

KIHÍVÁSOK

A közös munkában többféle kihívással, nehézséggel is találkozunk, amiket most néhány pontban összefoglalunk.

KOMMUNIKÁCIÓ

A megszokott nyelvi stílus különbségei nehezíthetik egymást megértését és a közös munkát. A mi esetünkben Kati magával hozta az egyetemi órák nyelvét, tudományos szakkifejezéseket, egy összetett fogalmazásmódot. Ez néha akadályozta a kommunikációt és konfliktushoz vezetett. A problémát nyílt visszajelzéssel és tudatossággal lehetett kezelni. Katinak meg kellett tanulnia a mondandója közérthetőbb megfogalmazását, és kiemelni a lényegét. Ehhez a fontos fogalmak jelentését is mélyebben át kellett gondolnia, ami nagyon hasznos volt. Gyula és Márta visszajelzéssel, tisztázó kérdésekkel, tanácsokkal és türelmes hozzáállással segített ebben.

A nyelvi kérdések felmerültek a feldolgozással és megosztással kapcsolatban is. A kutatás egy tudományos, egyetemi keretben valósult meg. Az egyetemista kutatóval, Katal szemből elvárás volt az eredmények megosztása tudományos-egyetemi fórumokon. A szóbeli és írásbeli tudományos-egyetemi műfajok stílusa, nyelvezete hagyományosan távol áll a köznapi, közérthető fogalmazástól. Ilyen tudományos-egyetemi stílusú információt befogadni, és ebben a műfajban alkotni azok tudnak, akik rendelkeznek a szükséges tudással, készségekkel, volt lehetőségük megtanulni a tudományos-egyetemi nyelvet. Ez általában nem igaz a tapasztalati szakértelmük révén kutatóvá váló emberekre. Nekik, és tágabban a felsőfokú alacsonyabb végzettségű emberek számára nehezen érthetőek és használhatóak a tudományos-egyetemi nyelven fogalmazott szövegek. Kati, még gyakorlatlanul, eb-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

ben a kutatásban nem készült arra elég tudatosan, hogyan lehet majd áthidalni az ellentétet a rá vonatkozó tudományos-egyetemi elvárások és a közérthetőség, a szélesebb körű hozzáférés igénye között. Ezt menet közben kellett átgondolnia, fokozatosan tanulnia. Eközben az eredmények tudományos-egyetemi fórumokon kívüli, közérthető megosztása a háttérbe szorult ebben a kutatásban.

ELŐZETES TUDÁS

Ahogy korábban leírtuk, a közös munkába sokféle előzetes tudást és tapasztalatot hoztunk magunkkal. Gyula és Márta mindketten végeztek már egyéni érintettségükkel összefüggő érdekvédelmi munkát, Márta rendelkezett szociális végzettséggel, Gyulának szegénységi tapasztalati szakértő-képesítése és ebben a szerepkörben kiterjedt tapasztalata volt. Kati a tanulmányain túl dolgozott hátrányos helyzetű fiatalokkal és felnőttekkel. A sokféle háttér mellett különösen fontos az eltérő tapasztalatok, vélemények megosztása és egy közös kiindulási alap kialakítása. Erre kezdetben, az ismerkedéskor fordítottunk időt, de visszatekintve még többet is hasznos lett volna, mert megkönnyítette volna a további lépéseinket.

Kutatásmódszertant mélyebben csak Kati tanult addig hármunk közül, főleg az egyetemi tanulmányai alatt. Gyulának az interjúkészítésben voltak már tapasztalatai. Az egyetemi elvárásokból is következő kutatásmódszertani, etikai alapvető tudnivalókat Kati közvetítette szóban a megbeszéléseken. Utólag nézve, könnyebb és hatékonyabb megoldás lehetett volna külön tartani egy közös módszertani felkészülést még a folyamat legelején. Akár külső személy(ek) bevonásával is, hogy ne csak Kati személyéhez kapcsolódjon az érintett kutatótársakkal szemben olyan elvárások közvetítése, amiket egyébként nem ő talált ki, de amik nem kerülhetők meg a kutatásnál. A célzott és a miénknél intenzívebb módszertani felkészülés különösen fontos olyan érintett kutatótársaknak, akik Gyulánál és Mártánál kevesebb tapasztalattal és (iskolában vagy azon kívül szerzett) képzettséggel rendelkeznek.

CÉLOK ÉS ELVÁRÁSOK

Ahogy más téren is, a közös kutatómunkát egy mindenkinek fontos, közös cél tudja összefogni a leghatékonyabban. Az eltérő egyéni érdekek, vélemények ilyenkor háttérbe kerülnek. A mi véleményeink között sok volt a hasonlóság, de a kutatási tervet még nem együtt készítettük. Így azt még nem egyeztettük előre tervezéskor, mik legyenek a mindnyájunknak fontos célok, amiket a kutatással el akarunk és el is tudunk érni. Különböző elvárásokkal fogtunk a munkába, ahogy az menet közben egyre jobban látszott. Gyula és Márta, egyszerre érdekképviseleti háttérrel és érintettként, főleg az érintett emberek helyzetében, égető problémáiban szeretett volna változást elérni, minél hamarabb. Kati ennél távolságtartóbban úgy tekintett erre a

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

kutatásra, mint aminek feladata ugyan hozzájárulni változásokhoz, de erre inkább közvetve képes úgy, hogy megmutat egy részletet nagyon hátrányos helyzetű emberek mindennapi életéből, problémáiból, a nekik szánt ellátások hiányosságaiból vagy visszásságaiból, amik sokaknak láthatatlanok. Időnként feszültséghez és csalódottsághoz vezetett a különbség az aktivista és az egyetemi-akadémiai szemléletmód között. Ezt valószínűleg részben – de nem teljesen – megelőzhattük vagy csökkenthetjük volna, ha mindhárman részt veszünk a tervezésben a kezdeti lépésektől, és hogyha korán, célzottan és kölcsönösen tisztázzuk a várakozásainkat és a lehetőségeinket.

EGYÉNI LEHETŐSÉGEK, ERŐFORRÁSOK ÉS AKADÁLYOK

Hárman közül csak Katinak volt lehetősége, hogy egyetemistaként, ösztöndíja és szabadon beosztható munkája mellett sok időt fordítson a kutatásra. A kutatással kapcsolatos munka neki egyben a megfelelést jelentett bizonyos, önként vállalt, egyetemmel és ösztöndíjjal járó elvárásoknak. A kutatás sikeres elvégzésétől, a később rá alapuló publikálástól is ó várhatott elősorban előnyöket. Az ilyen a tevékenységek a tudományos-szakmai előmenetelhez, pályához járulnak hozzá elsősorban, és ilyesmire hármunk közül ekkor neki volt legtöbb kilátása (bár nem ilyen tervvel fogott a kutatásba).

Folyamatos, saját számítógép- és internethozzáféréssel is csak Kati rendelkezett. Gyula és Márta heti néhány órában vett részt a kutatásban, az egyetemi ösztöndíjból arányosan kiszámított kompenzációval. Emellett a nagyobb bevételért, a megélhetésért végzett munka értelemszerűen elsőbbséget élvezett. Így néha nehéz volt időpontot találni egy-egy kutatási feladatra, vagy átszervezésre volt szükség, ha ütközött vele egy újonnan felmerült munkalehetőség, vagy a munkabeosztás. A szükséges rugalmas szervezést néha nehéz volt összeegyeztetni a kutatás külső, kötött kereteivel úgy, hogy ne kerüljön veszélybe a haladás, a vállalások teljesítése.

Mindhárman életében felmerültek a kutatási időszakban nem várt személyes nehézségek. A lehetséges problémák közül a bizonytalan élethelyzettel és az egészséggel összefüggőkre fokozottan kell számítani hátrányos helyzetű, pl. hajléktalan vagy valamilyen betegséggel küzdő társkutatóknál – bár a kedvezőbb helyzetű kutatókkal is előfordulhatnak. Ezek a nehézségek alkalmilag vagy időszakosan akadályozhatják a részvételt. Érdemes ezért időbeli ráhagyással tervezni a munkát, hogy beleférjen csúszás is a nem várt események miatt, és B-tervvel is készülni az elakadásokra. Bizonyos adottságok, szükségletek mellett pedig, amilyen például a korlátozottság a mozgásban vagy – a mi esetünkben – a látásban, a megszokottól eltérő, testre szabott utakat kell keresni egyes feladatok megoldásához. Ilyen lehet például, mint nálunk is, a személyes és telefonos megbeszélés előnyben részesítése emaillezés helyett, a hosszabb szövegek, dokumentumok felolvasása, a szóbeli hozzá-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

szólások lejegyzése a látásban nem akadályozott kutató(k) által. Máskor fontos lehet olyan helyszínt keresni találkozókhöz vagy interjúzáshoz, ami akadálymentes, megfelelő közlekedési eszközzel vagy épp anélkül elérhető, mentes a kutatókat vagy résztvevőket zavaró ingerektől (pl. zajtól, zsúfoltságtól), nem ébreszt kellemetlen emlékeket, érzelmeket, és minden résztvevőnek semleges vagy egyformán otthonos. (Ez utóbbi esetünkben részben valósult meg, az ELTE BGGYK kertjében és a Menhely Alapítvány irodahelyiségeiben tartott megbeszéléseinkkel.) A közös emberi alapvető szükségletek kielégítése mellett a kapcsolatteremtést is segítheti az együtt étkezés, amit a munkával összekötünk. (A mi munkánknál Kati mint projektfelelős és hármunk közül akkor épp a legkedvezőbb helyzetű kutató saját feladatának tekintette rágsálnivaló vagy saját készítésű étel felajánlását a közös étkezéshez a találkozásoknál.)

KÜLSŐ KERETEK

A kutatás kerete egy egyetemi közegre szabott kutatási program volt, jelentős mozgástérrel, de ezzel együtt kötött adminisztratív, pénzügyi és időbeli elvárásokkal. Ezt a programot, ahogy általában az egyetemi, hallgatóktól várt kutatásokat, láthatóan egyetemen belüli szereplőkre (hallgatóra és konzulensre), és a hallgató által egyedül elvégzett kutatómunkára szabták. A program biztosított egy, a kutatás kiadásaira használható keretet. Ennek terhére elvileg vásárolni lehetett kutatást támogató szolgáltatást is, számla ellenében. A számlaképes vállalkozás működtetése azonban nem jellemző munkaforma hátrányos helyzetű emberek esetében, így ez az elvárás nem támogatja tapasztalati szakértők egyszerű, közvetlen bevonását tanácsadói, kutatási feladatokba. A mi esetünkben erre részben a szabad felhasználású egyéni hallgatói ösztöndíjból találtunk megoldást. A pályázati időszak lejártá után még néhány hónapig folytattuk a munkát, ami korábban hármunk egyéni életének eseményei miatt egy időre megtorpant. Ekkor mindhárman külön anyagi kompenzáció nélkül foglalkoztunk vele (Kati még mindig egyetemistaként).

A pályázati programciklus nem módosítható határidőt szabott a munkának. Emiatt az említett, a munkával, egészséggel összefüggő akadályok elhárulását megvárni nem mindig volt idő (például egy-egy nehezen kapott interjúidőpontnál). Ez korlátozta az érintett kutatótársak részvételét. A külső keretből eredő nehézségek egy részét megelőzhetné volna, ha az időtervünk lazább, és több ráhagyás van benne, talán kevesebb teendő vállalása mellett. Segíthetett volna az is, ha előre átgondoljuk a lehetséges kockázatokat, mindazt, ami közbejöhét, és hogy hogyan lehet azt kezelni.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Összegzés

Egy szerintünk fontos műfajról, a részvételi kutatás egy „egyszerűbb” formájáról kíséreltük meg összefoglalni a tapasztalatainkat, a kihívásokat és előnyöket. Az érintett emberek részvételének fontossága mellett akartunk érvelni, és tanulságokat levonni, amik talán másoknak is hasznosak lehetnek egy miénkhez hasonló kutatási helyzetben. Vagyis egyetemistaként vagy érintett kutatóként, és a részvételi kutatásról még viszonylag kevés tapasztalat birtokában.

A közös munka során leszűrt tanulságokból már többet érintettünk. Itt összegyűjtünk, és kiemelünk, továbbgondolunk néhányat.

FELKÉSZÜLÉS

Minél előbb bekapcsolódnak az érintett emberek, annál jobb. Lehet, hogy a közös munka ötlete nem érintett kutatótól származik. De ajánlott bevonni érintett embereket már a pontos téma meghatározásába, és lehetőleg a kutatási terv kidolgozásába is. Ha erre nincs mód, akkor érdemes viszonylag tág kezdeti tervet készíteni, hogy később maradjon még mozgásteret közös gondolkodásra is.

Idő kell megismerni egymást, egymás gondolkodását, főleg, ha a kutatás kapcsán találkozunk és dolgozunk együtt először. Idő kell kialakítani a bizalmat, és kölcsönösen tisztázni a várakozásokat, megfogalmazni a közös célokat. Ehhez érdemes a munkamegbeszéléseken kívül kötetlen találkozásokot is szervezni, és mindenképpen gondoskodni róla, hogy minden résztvevő kényelmesen érezze magát. (Például mindenkinek elfogadható, lehetőleg semleges, kellemes helyen találkozunk, legyen biztosítva mindenkinek enni-, innivaló.)

Ha a kutatás a nem érintett kutató egyetemi közegéhez kapcsolódik, neki pontosan be kell mutatnia az ezzel járó elvárásokat, kereteket is a társainak. Ha a társak még nem vettek részt kutatásban, akkor a kutatómódszertani alapokat is biztosítani kell. Az együttműködés időbeli, anyagi, etikai kereteiről is a munka elején kell megegyezni.

RUGALMASSÁG

A kutatás során többféle váratlan körülmény felmerülhet. Különösen akkor, ha valakinek ez nem a fő elfoglaltsága, nem jártas benne, bizonytalanok a körülményei, a napi megélhetés sok energiáját igényli, és esetleg még egészségi problémák is nehezítik az életét. Ezzel számolni kell az ütemezéskor, az időtervezésben. Eleve több időt kell hagyni a feladatokra, és forgatókönyveket kitalálni olyan esetre, ha valaki átmenetileg vagy tartósan nem tud részt venni valamiben.

A közös munkára is kiható egyéni szükségleteket az elején ajánlott összegyűjteni, és tervezni velük. Ilyen lehet például egy fogyatékoság, egy időként fellángoló kró-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

nikus betegség, a bizonytalan, rossz közlekedés a lakóhelyről, a korlátozott hozzáférés kommunikációs lehetőségekhez (internethez, telefonhoz), olvasási nehézség, családi kötelezettségek, vagy a változó munkabeosztás. Menet közben ezekkel kapcsolatban is elengedhetetlen a megértő hozzáállás, az alkalmazkodás egymáshoz.

Kutatási feladatokra egy nem érintett, egyetemet végzett vagy végző kutatónak általában már valamilyen felkészültsége, az érintett kutatóknak pedig általában nincs. Az együttműködés elején ezért meg kell ismerni mindenki háttérét ebben is, és szükség szerint alapozó módszertani képzést tartani. Később érdemes az egyes kutatási lépésekre is több időt tervezni, mint ha kizárólag módszertanilag már képzett, kutatásban jártas emberek dolgoznának együtt.

Különösen igaz ez a feldolgozásra. A feldolgozást gyakran szokás az adatgyűjtés befejezése után, egyszerre, az összegyűlt sok írott anyag alapján végezni. Érdemes előre végiggondolni, hogy az ilyesmi működik-e az érintett kutatótársak számára is. Előfordulhat, hogy ők nem tudnak egyszerre hosszú időt fordítani elemzésre, vagy nem tudnak nagy mennyiségű szöveget olvasni, esetleg hiányoznak az ilyen munkához a technikai feltételeik (számítógép, netkapcsolat). Ha szükséges, más úton kell haladni. Ilyen lehet például, ha az adatgyűjtési szakaszban felmerülő gondolatokat folyamatosan gyűjtjük, részelemzéseket is végzünk, és írott forma helyett szóban, megbeszéléseken dolgozzuk fel a gyűjtött adatokat.

Érdemes bőven időt hagyni a kutatás eredményeinek megfogalmazására és másokkal való megosztására is. Az egyetemi elvárások miatt általában szükség van akadémiai, tudományos feltételeknek megfelelő előadásra vagy leírásra az eredményekről, az ilyen nyelvet, stílust értő közönség számára. Ez viszont nem az érintett emberek nyelve és kommunikációs tere. Valószínű, hogy tudományos stílusú írásra csak a nem érintett kutatótárs tud vállalkozni. Ilyenkor ajánlott a lehetőségekhez képest közelíteni a közérthetőséghez. Amikor az eredményeket közösen osztjuk meg, érdemes a szóbeli formákat előnyben részesíteni, akár tudományos, egyetemi közegben tartott közös előadás, prezentáció formájában is. De a szélesebb közönség, és kimondottan az érintett emberek eléréséhez „oda kell menni, ahol ők vannak”, és ott, illetve a saját szervezeteiken, nekik szóló szolgáltatásokon keresztül is elmondani az eredményeinket. (A mi esetünkben ilyen lehetett volna például a közösségi média célzott használata, közérthető blogbejegyzések, tudományos ismeretterjesztő cikk, kisvideó készítése, hajléktalan emberek által látogatott helyeken szóbeli megosztási alkalom szervezése, érdekképviseléssel foglalkozó szervezetek felkeresése).

KERETEK

A munkánk külső keretei sok mindent megszabnak, a meglévő mozgásterünkkel viszont éljünk maximálisan! Készüljünk arra, hogy sok kreativitásra lesz szükségünk. Sokat segíthet, ha megértő, támogató külső partnereket keresünk a munkánkhoz.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Egyetemi közegben, hallgatóként dolgozva ilyen lehet a részvételi módszert ismerő, támogató konzulens. Szakmai-érzelmi támogatást nyújthatnak hasonlóan gondolkodó hallgatótársak. Sokat segíthetnek a talán nem szokványos kérdéseinkre, igényeinkre nyitott egyetemi ügyintéző munkatársak is.

Egy egyetemi keretekben folyó kutatásnál a nem érintett kutató olyan módon és azzal arányosan törekedjen érintett emberek bevonására, amennyire megengedi az aktuális felkészültsége, kutatási tapasztalata, személyisége és a kutatás keretei. A vállalás legyen ésszerű, az intézményi keretek és a társak felé is. Mérlegelni kell, hogy hány társsal tudna együtt dolgozni, hasonló szerepben jártas vagy járatlanabb társkutatókkal működne-e együtt, és melyik feladatokban. A kutatásban, vagy épp a részvételi kutatásban kezdőként nehezebb lehet rögtön több érintett kutatótársal, és/vagy az összes felmerülő kutatási feladaton közösen dolgozni. Kevesebb érintett kutatótársal dolgozni, csak bizonyos feladatokban együttműködni (és a kutatáshoz akcióelemeket nem tervezni) az érintett emberek felszínesebb részvételéhez vezet. Viszont a részvétel teljes hiányához képest ez is előrelépést jelenthet, könnyebben megvalósítható az egyedül dolgozó kezdőknek, ezzel növeli a siker esélyét. Ezáltal lépcső lehet a részvételi kutatás, együttműködés tanulásában, és megalapozhatja a további elköteleződést efelé.

Az a reményünk, hogy a jövőben egyre több kutatásban fognak részt venni érintett emberek, és a leendő szakemberekkel is együtt kutathatnak a felsőoktatásban. Örülnénk, ha ebben egy kicsit is segíthetünk valakinek. Gyula szavaival fejezzük be: A legfontosabbak a közös célok és a kitartás. Ha padlót fogtunk, már ránk számolnak, akkor is álljunk fel, és az utolsó menet végére még nyerhetünk.

Irodalom

- Åkerblom, K. (2021): When Peer Support Workers Engage in Co-Creating Mental Health Services: An Unexplored Resource in Mental Health Service Transformation. *Academic Quarter | Akademisk Kvarter*, 23: 49–63. <https://doi.org/10.5278/academicquarter.vi23.7028>
- Åkerblom, K. B. – Ness, O. (2021): Peer support workers in co-production and co-creation in public mental health and addiction services: Protocol for a scoping review. *PLOS ONE* 16(3): e0248558. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0248558>
- Barker, S. – Maguire, N. (2017): Experts by Experience: Peer Support and its Use with the Homeless. *Community Mental Health Journal* 53: 598–612. <https://doi.org/10.1007/s10597-017-0102-2>
- Beresford, P. (2019): Public Participation in Health and Social Care: Exploring the Co-production of Knowledge. *Frontiers in Sociology*, 3(41). <https://doi.org/10.3389/fsoc.2018.00041>

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

- Carr, S. (2022): Institutional ceremonies? The (im)possibilities of transformative co-production in mental health. In: Beresford, P. – Russo, J. (eds.): Routledge International Handbook of Mad Studies. Routledge, Oxon, 142–153. <https://doi.org/10.4324/9780429465444-20>
- Costas, Q. – Kepe R. – Szenográdi R. – Nóvak, K. – Bright, Jo – Eronen, J. – Nradý, C. – Puurunen, H. (2018): Kézikönyv hajléktalan emberek önálló lakhatási programjainak megvalósításához II. Útmutató sorstárs segítők bevonásához. Kézikönyv a hajléktalan emberek önálló lakhatási programjainak megvalósításához II. Útmutató sorstárs segítők bevonásához. Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. https://bmszki.hu/sites/default/files/fajlok/node-468/Peer%20Guide_HU_FINAL.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 01. 24.)
- Csécsei I. – Csengei A. – Dósa M. – Kleiner I. – Palotai M. – Szakmáry I. T. – Sziráki Z. – Szombathy K. – Tompa I. – Udvarhelyi É. T. – Wittmann N. (2017): „Mikor van a tetteknek ideje, ha nem ilyenkor?!” Részvételi akciókutatás a magyarországi lakhatási mozgalmakról. Kovász, 3–4: 53–63. <http://kovasz.uni-corvinus.hu/2017/lakhas1.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. 01. 10.)
- Cserti-Szauer Cs. (2019): Co-production-koncepció – participatív értékteremtés a közszolgáltatások terén. In: Katona V. – Cserti-Szauer Cs. – Sándor A. (szerk.): Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Budapest <https://www.eltereader.hu/kiadvanyok/katona-vanda-cserti-szauer-csilla-sandor-aniko-szerk-egyutt-oktatunk-es-kutatunk> (Utolsó letöltés: 2022. 01. 30.)
- Dennis C. L. (2003): Peer support within a health care context: a concept analysis. International journal of nursing studies, 40(3): 321–332. [https://doi.org/10.1016/S0020-7489\(02\)00092-5](https://doi.org/10.1016/S0020-7489(02)00092-5)
- Dósa M. – Udvarhelyi É. T. (szerk.) (2016): Velünk beszélj, ne rólunk! Hátrányokkal induló aktivisták beszélnek életükről és munkájukról. Közélet Iskolája – Napvilág Kiadó, Budapest.
- Fazel, S. – Geddes, J. R. – Kushel, M. (2014): The health of homeless people in high-income countries: descriptive epidemiology, health consequences, and clinical and policy recommendations. Lancet, 384(9953): 1529–1540. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(14\)61132-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(14)61132-6)
- Finlayson, S. – Boelman, V. – Young, R. – Kwan, A. (2016): Saving Lives, Saving Money. How Homeless Health Peer Advocacy Reduces Health Inequalities. The Young Foundation – Groundswell – Oak Foundation, London. https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2015/03/YOFJ4062_Homelessness-report-01_16-WEB-INTS.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 01. 20.)

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

- Gyöngyösi K. – Balog Gy. – Erdőhegyi M. (2021): Segítség vagy ellenőrzés? A hatalom működése hajléktalan és pszichés problémákkal küzdő (pszichoszociális fogyatékossgal élő) emberek életében. In: Rékasi N. – Sándor A. – Bányai B. – Kondor Zs. (szerk.): Széttartó összhang: Fogyatékossgtudomány Magyarországon. ELTE BGGYK, Budapest, 227–246. <http://hdl.handle.net/10831/62365> (Utolsó letöltés: 2022. 01. 05.)
- Gyöngyösi K. – Erdőhegyi M. – Balog Gy. (2021): „Mi vagyunk a legutolsó hely.” Pszichoszociális fogyatékossg (pszichés problémák) hajléktalan emberek között, budapesti alacsony küszöbű hajléktalan-ellátásban dolgozó szociális munkások tapasztalatai tükrében. *Esély*, 31(2): 114–138. <https://doi.org/10.48007/esely.2021.2.7>
- Iván Z. – Kalányos Gy. – Horváthné Somogyi I. – Cseri-Szauer Cs. (2019): A Támogatott lakhatás elmélete és gyakorlata – egy inkluzív felsőoktatási kurzus tapasztalatairól. In: Katona V. – Cserti-Szauer Cs. – Sándor A. (szerk.): Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Budapest, 146–155. <https://www.eltereader.hu/kiadvanyok/katona-vanda-cserti-szauer-csilla-sandor-aniko-szerk-egyutt-oktatunk-es-kutatunk> (Utolsó letöltés: 2022. 01. 30.)
- Kassai Sz. – Pintér J. N. – Rácz J. (2015): Addiktológiai területen dolgozó tapasztalati szakértők: interpretatív fenomenológiai analízisen alapuló kutatás. *Psychiatria Hungarica*, 30(4): 372–388.
- Katona V. – Cserti-Szauer Cs. – Sándor A. (szerk.) (2019): Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Budapest. <https://www.eltereader.hu/kiadvanyok/katona-vanda-cserti-szauer-csilla-sandor-aniko-szerk-egyutt-oktatunk-es-kutatunk> (Utolsó letöltés: 2022. 01. 30.)
- Király G. (2017): Részvétel mint kutatási szemlélet: Fogalmi áttekintés a részvételi kutatás témájában. *Kultúra és közösség* 48(3): 79–94.
- Kovács V. (2019): Önállóan lakni – Közösségben élni mozgalom tapasztalatai egy doktori kutatás keretében. In: Katona V. – Cserti-Szauer Cs. – Sándor A. (szerk.): Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Budapest, 88–99. <https://www.eltereader.hu/kiadvanyok/katona-vanda-cserti-szauer-csilla-sandor-aniko-szerk-egyutt-oktatunk-es-kutatunk> (Utolsó letöltés: 2022. 01. 30.)
- Lajos V. (2016): Részvétel és együttműködés. Fogalmak, dilemmák és értelmezések. *Replika* 100: 23–40.
- Linder, A. (2020): Les savoirs expérientiels des pairs-aidants en santé mentale : une perspective sociologique. In: Franck, N. – Cellard, C. (eds.) (2020): *La pairaidance en santé mentale: une entraide professionnalisée*. Elsevier Masson,

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

- Issyles-Moulineaux https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_ED634805952C.P001/REF.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 01. 10.)
- Magyar Máltai Szeretetszolgálat Hajléktalanellátási Munkacsoportja (2019): Sors-társ segítés. Jó gyakorlat a hajléktalanellátásban. Elektronikus kiadvány. https://maltai.hu/assets/uploads/files/85edb-sorstars-segites_-jo-gyakorlat-a-hajlektalan-ellatasban.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 01. 15.)
- Misetics B. (2018): Méltóság, állampolgáriság és szükségletek – A Város Mindenkié csoport politikájáról. In: Antal A. (2018): *Mozgalmi társadalom*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 185–219.
- Müller, M. – Pihl-Thingvad, S. (2020): User involvement in social work innovation: A systematic and narrative review. *Journal of Social Work* 20(6): 730–750. <https://doi.org/10.1177/1468017319837519>
- Osborne, S. P. – Nasi, G. – Powell, M. (2021): Beyond co-production: Value creation and public services. *Public Administration* 99: 641–657. <https://doi.org/10.1111/padm.12718>
- Perlusz A. (szerk.) (2017): Kutatási beszámoló a pszichoszociális fogyatékos-sággal élő személyek helyzetét feltáró országos kutatásról. A Gyógypedagógia Fejlesztéséért Alapítvány, Budapest. https://www.eltereader.hu/media/2018/09/ELTE_2018_Kutatasi_beszamolo_READER.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 01. 10.)
- Philippot, P. – Lecocq, C. – Sempoux, F. – Nachtergael, H. – Galand, B. (2007): Psychological Research on Homelessness in Western Europe: A Review from 1970 to 2001. *Journal of Social Issues*, 63(3): 483–504. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2007.00520.x>
- Rác J. – Szabó G. (2008): A kortárs és sorstárs segítés módszere. In: Rác J. (szerk.): *Az Esélyteremtés új útjai: kortárs és sorstárs segíttéssel szerzett tapasztalataink*. L'Harmattan, Budapest, 12–52.
- Scott, A – Doughty, C. (2012): Care, empowerment and selfdetermination in the practice of peer support. *Disability & Society*, 27(7): 1011–1024. <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.695578>
- Tremkó M. – Golenya É. (2018): Tapasztalati szakértők a felépülésben. In: Petke Zs. – Tremkó M. (szerk.): *Felépülés a függőségből: szerencsejáték és szerhasználat*, Medicina Kiadó, Budapest, 211–221.
- Udvarhelyi É. T. és az „Utca és jog” Kutatócsapata (2019): „Itt újra megindult az agyam” – Az állampolgáriság visszaszerzése részvételi akciókutatással. In: Udvarhelyi É. T. – Dósa M. (szerk.): *A kutatás felszabadító ereje – A részvételi akciókutatás elmélete és gyakorlata*. Napvilág Kiadó – Közélet Iskolája, Budapest, 274–299.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Módszertani megújulás...?

Hivatkozott honlapok:

A Város Mindenkié (AVM) csoport:

<https://avm.merce.hu>, illetve 2020. októberig: <https://avarosmindenkie.blog.hu>

Az AVM „Utca és jog” részvételi akciókutatásának eredményei:

https://avarosmindenkie.blog.hu/2012/11/14/_ha_nincs_penzed_nincs_jogod_kutatasi_jelentes_a_fedel_nelkul_elo_embereket_ero_diszkriminaciorol

Első Kézből a Hajléktalanságról társadalmi szemléletformáló program:

<https://fedelnelkul.hu/első-kezből-a-hajléktalanságról>

Közélet Iskolája Alapítvány:

<https://kozeletiskolaja.hu>